

Békés Márton

A LIZSÉBEN

Városantropológusok és urbanisták régi közhelye, hogy minden kert, park, mesterséges liget szerkezete és kialakítása tükrözi a létrehozó társadalom természetképét. Ezen túl pedig saját társadalomfilozófiáját is hordozza. A budapesti Városliget már nevében is jelzi a város és a természet ember által kialakított, kívánatos együttélését. A tavaly kétszázadik évét ünneplő közkert története azt is mutatja, hogy az állam és a társadalom, valamint ennek különböző rétegei más és más módon vették birtokba.

Amikor nyolcszáz évvel ezelőtt a Rákos-patak egyik ága még a jelenlegi Petőfi Csarnok és a Városligeti-tó között kanyargott, legeltetni jártak a vízben és vadban gazdag fás sztyeppére. 1241 tavaszán itt szenvedett vereséget Sejbán tatár vezértől a kalocsai érsek, a következő századokban pedig gyakran tartottak itt országgyűléseket. A hatalmas területet Mátyás kezdte el hasznosítani, méghozzá azzal, hogy vadas- és agaraskertet létesített. A mai Városliget területe a későbbiekben egyfelől elmocsarasodott, másfelől pusztasággá alakult át, ahonnan a szél folyamatosan a városba hordta a homokot.

Mária Terézia 1770-es erdőrendelete próbálta orvosolni a helyzetet. Megtiltotta a legeltetést, és fatelepítést rendelt el, a városvezetés azonban évtizedekig szabotálta a királynői döntés végrehajtását. A német lakosok által *Stadtwald*nak (vagyis Városerdőnek – ebből eredt sokáig használt, Stokvájdlí elnevezés) hívott terület újrafásítására a jozefinista városvezető határozott fellépésig kellett várni. Ekkor építették meg azt a sétálóutat is, amely a mai Városligeti fasortól az Erzsébet királyné útjáig vezetett. Az, hogy a Városerdő mulatóhely legyen, már 1794-ben felmerült. 1799-ben a területet Batthyány József hercegprímás vette bérbe, annak fejében, hogy fákat telepít s kiépíti az „Angol királytól” a Városerdőig vezető utat, két oldalán fasorral. A századfordulót követően a sétány el is készült, József nádor pedig 1808-ban megalapította a Királyi Szépítő Bizottmányt, amelynek egyik meghatározó feladata a ligetesítés lett. A testület 1813-ban írt ki pályázatot „a város minden osztálya számára” kellemdús mulatóhely tervezésére. Megszületett a Liget.

1810-ben már körhinta üzemelt a mai Állatkert helyén, a Belvárosból kipaterolt mutatványosok a Városerdő délnyugati sarkába költöztek, és megkezdte hosszú karrierjét az itteni korcsma is. 1826-ban híd épült, majd gyógyfürdőt alakítottak ki, és korcsolyázni kezdtek a tavon. 1830 körül céllövölde és csúszda települt a városszéli szórakozóhelyre, megjelent Antonio, a kardnyelő és Horánszky, az erőművész. 1832-ben elindult a pesti omnibusz, amelynek végállomása éppenséggel itt volt. Nem véletlenül, hiszen a városi polgárság „erdei” kikapcsolódásának helyére már tömegközlekedéssel szeretett utazni. Igazi reformkori kalandpark létesült tehát a Városerdőben, amelynek már neve is idilli-kus képzeteket keltett: *Város + Erdő*.

1865-ben a Liget területének egy részét az Állatkerti Részvénytársulatnak engedték át. A bécsi állatkert mintájára létrehozott pesti állatkert fél évtizeddel előbb szüle-

tett meg, mint az 1873-ban egyesített székesfőváros, és egyértelműen a modern város emblémájának számított. Ekkorra a Liget szórakozónegyed-része is kialakult, 1862-től lehetett felülni az óriáskerékre, 1870-től üzemelt a korcsolyapálya. Nagyobb tömegek először 1865 húsvétján és május elején jelentek meg, majd húsz év múlva – amikor a mai Andrassy út is megépült – már a hirtelen sokasodó főváros legkedveltebb kirándulóhelyévé vált. Ez egyúttal azt is jelentette, hogy a város felüdülni vágyó arisztokrata és patrícius lakosai mellett egyre inkább megjelentek a kispolgárok és iparosok is.

A dualista rendszer kiépülésével együtt a Városliget is szilárdabb körvonalakat kezdett öltetni. Az Osztrák–Magyar Monarchia fejlődő Budapestjét lakó, növekvő létszámú polgárságnak szüksége volt a városi rekreáció lehetőségére. A *Gründerzeit* fáradalmait az urbánus életritmus szerves részeként működő szabadidőben pihenték ki. Egyre többen jöttek a Ligetbe, amely az idős és morózus Vajda Jánost például már zavarni kezdte. 1880-as *A városligetben* című versében így írt:

Mert persze, persze a ligetbe
Én rendesen korán megyek;
Mikor még nincs megfertőztetve;
Nem járnak ott még – emberek...

Az idillikus természet romlatlan romantikája és az iparkodó nagyvárosiasság itt, a Ligetben találta meg ellentmondásainak – időben és térben korlátozott – feloldását. A Városliget felé lassacskán kiépülő közlekedési vonalak – az omnibusz után lóvasút, majd villamos és metró – biztosították, hogy igazi városi parkról legyen szó, amely kényelmes távolságban fekszik a központtól. Budapest akkori méreteit tekintve tehát ki kellett ugyan menni a városból, de nem kellett elhagyni azt. Egy pesti újság 1902-es cikke szerint „a nyár szerfelett megelékníti fővárosunk kirándulóhelyeit [...] különösen a Városligetben. Mert ez legközelebb van s a villamosok szellős kocsijai néhány fillérért hamar odaszállítják az embert.”

A Liget benépesülésekor kialakult az a gyakorlat, hogy a gazdagabbak a déli részén lévő sétányon (azaz a Stefánián) és az itt fekvő hatalmas parkosított részen korzóztak, a kevésbé tehetősek pedig a városhoz közelebb fekvő részt vették birtokba. Jellemző, hogy az 1880-as évek végén kiírták a parkosított területekre, hogy *FŰRE LÉPNI TILOS*, a zajos mulatórészt pedig – amely a keleti részen, a Hermina út közelében kapott helyet – már 1878-ban palánkkal is elkerítették, a polgárság afféle *cordon sanitaire*-jeként.

De a Városliget területét nemcsak az határozta meg, hogy melyik részén melyik társadalmi csoport szórakozik, hanem az is, hogy a szórakozás mellett mekkora területen és hol reprezentálja magát az állam. A fővárosi és az országos vezetés ugyanis a lassacskán ezeréves állam demonstrációs helyszínévé is szerette volna tenni az egykori Városerdő helyén immár teljesen kiépülőben lévő közkertet. 1885-ben az Országos Általános Kiállítás miatt a csepürágóknak a mai Széchenyi-fürdő helyére kellett átköltözniük. A kiállítás három épületét tartották meg: a Műcsarnokot (ma Magyar Alkotóművészek Háza avagy Olof Palme Ház), a vele szemben álló Király pavilont, és a

Petőfi Csarnok helyén állt Iparcsarnokot. 1889 nyarán nyitotta meg kapuit a Fővárosi Nagycirkusz elődje, amelyet Wulff Ede dirigált; 1895-ben viszont felépült a Műcsarnok, a történelmi Magyarország legnagyobb kiállítóterme. Ezzel végleg eldőlt, hogy a Liget két célt szolgál egyszerre: egyfelől a polgárok szórakozóhelye (amelyen belül tehát differenciálódott a felső-, a közép- és az alsóosztályok territórium), másfelől az állam hivatalos megjelenítője.

Az 1896-os millennium a dualista magyar állam kontinuitásának és jelenkori dicsőségének együttes csúcspontja volt. A Városliget, mint ennek fő reprezentációs területe, ekkor kapta meg a földalatti vasút végállomását és a hozzá tartozó vasbetonhidat, amely az utolsó szakaszon felszínen közlekedő metró sínjei fölött vezetett át, és a tó partján ma is látható. Ekkor épült a Vajdahunyadvár első, fából készült változata, amelyet 1904-ben Alpár Ignác tervei alapján tartós anyagokból készítettek el újra, egy évvel az Anonymuszobor felavatása után. A művár területén húzták fel a jáki templom egytornyú mását. A historizáló kastélyépületbe kerülő Mezőgazdasági Múzeumot 1896-ban Darányi Ignác földművelésügyi miniszter alapította. Ez volna az úgynevezett „történelmi főcsoport”, amely az ezeréves fennállását ünneplő Magyarország épített örökségének állít emléket.

A millennium idején az Állatkert területéről lehasítottak egy darabot, és itt alakították ki Európa akkor legnagyobb mulatóhelyét, amelyre szintén kiterjedt a historizálás érvénye: Ős-Budavára névre keresztelték. A Liget már korábban kialakult többpólusossága ezzel megszilárdult. A teljes korszakra, sőt tulajdonképpen a Városliget történetének egészére jellemző, hogy az állami szabályozás a szórakozás helyszíneit igyekezett határok közé szorítani és koncentrálni. E hosszú folyamat révén kerültek a különböző szórakozási lehetőségek (italmérések, éttermek, mutatványosok, cirkusz, állatkert) a park északi részére. Az a folyamat, amelynek részeként a vásár helyett Iparcsarnok épült, egylényegű volt azzal, melynek során a nomád mutatványosoknak bódékba, 1911-től pedig kőházakba kellett költözniük.

Az Ezredévi Kiállítás 240 pavilonját az állami ünnepségsorozat után lebontották. A századforduló környékén egyre több minden változott meg a Ligetben, amely elnyerte – a II. világháború végéig véglegesnek tekinthető – körvonalait. A Városliget egyik, kétemeletes épületébe települt a Plasztikon nevű viaszpanoptikum és a torzszülötteket, kannibálokat felvonultató Bonctani Múzeum; 1899-ben megnyílt a Közlekedési Múzeum; 1906-ban pedig a Szépművészeti Múzeum, amelyet ugyanúgy a császár és király adott át, mint tíz évvel korábban a földalattit. Egy év múlva az Iparcsarnokban megrendezték az első Tavasz Vásárt (ez később hagyomány lett, 1925-től Budapesti Nemzetközi Vásár néven). Az államalapítási ünnepségek érdekes folyamánya volt a Feszty-körkép elhelyezése. Ez eredetileg az 1947-ben lebontott Rotundában állt, majd 1907-ben átköltöztették a Vurstli területére, ahol a panorámafestményt egy meglehetősen rossz minőségű épületben helyezték el, amely be is ázott. A Városliget rekreációs jellegét erősítette, hogy 1903 és 1913 között megépült a Széchenyi-fürdő.

A 20. század küszöbét úgy lépte át a Városliget, hogy funkciói gyakorlati és területi értelemben egyaránt elkülönültek és megszilárdultak. Miután a hivatalos állami események, rendezvények és ünnepségek a millennium óta meghatározták a Városliget egyik

arcát, a másik is kezdett határozott kontúrokat venni. Ennek fontos része volt, hogy miután Ős-Budavára tönkrement, 1908-ban kialakították az Angolparkot. Ezt mint a középosztály, és a Vurstlit vagy Mutatványos-negyedet mint az alsóbb rétegek szórakozóhelyét a Hermina út választotta el egymástól (ezt szüntették meg a Vidámpark 1950-es létrehozásakor, amikor a két területet összevonták). Míg előbbit szórakoztatóipari vállalkozók üzemeltették, utóbbit inkább vásári mutatványosok és csepürágók. Az Angolpark fő látványosságának az 1908-ban átadott Sárkányvasút számított, amely egy diorámmal kibélelt barlangban futó, sárkányfejű kisvasút volt.

Az Angolparktól elkülönülő Vurstliban főleg cselédlányok és szabadságos bakák, a környék kispolgársága, munkássága és jó néhány naplopó töltötte az idejét s verte el a pénzét. Jellemző volt, hogy az úri középosztály, mielőtt átadta volna magát a séták, a vendéglők vagy az Angolpark örömeinek, kicsit megmártózott a Vurstli forgatagában is. A hírek szerint főleg a körhintát élvezték. (A „társadalmi vegyülésnek” ezt az egzotikus fajtáját a tízes és húszas években egyébként a bohém művészvilág is gyakorolta.) A Vurstli az 1890-es évek elejétől az 1910-es évek végéig élte fénykorát. Itt alakult ki az a „másik Budapest”, amely egy városon belüli karnevál keretében hancúrozva ringispílezett, incselkedve ismerkedett, hahotázva ázott el. Az inasok, a hét egyetlen munkaszüneti (vasár)napjának élvezete gyanánt kilátogató munkások és a Budapestre felkerült falusi leányok forgataga bajszos nőekkel, a bulvárhírekből megismert gyilkosok viaszba öntött figuráival, tükörlabirintusban megsokszorozódó szörnyekkel egészült ki, hogy céllövöldék, pofozógépek, varieték és bohócrevük kábulatig fokozódó hallucinációjába torkolljon.¹

Jókai Mór írt úgy a Városligetről, mint ahol a különböző társadalmi rétegek és a rájuk jellemző szórakozási módok keverednek és meghatározott rend szerint váltakoznak:

Jelenleg a Városliget Budapest népéletének a gyűjtőmedencéje az év minden szakában. Nem csoda, ez van a városhoz a legközelebb, s maholnap már benne lesz. Itt találkoznak, sőt egymással össze is vegyülnek a *high life* élvezetei a *low life* mulatságaival. Egyszer a népliget a színhely, a köznép a szereplő, az elegáns világ a néző; máskor a turf, a *corso* képezi az arénát, ahol a *crème* a szereplő s a plebs a néző.²

Jókai nagyszerű észrevétele szerint a főváros magja felőli megközelítést lehetővé tevő sugárút méltó párja a Városligetet délről határoló Stefánia, a belső határokat pedig azok a feladatok és „méltósági szintek” jelölik ki, amelyeket az állami és társadalmi funkció, valamint a vagyoni helyzet szab meg. Vagyis az ekkor még a Ligethez tartozó lóversenypálya és a sétakocsizásra szolgáló árnyas fasor, a cigányzenés mulató és a sörsátor, vagy a népcirkusz és „az ember arcú kakas” bodegája szervesen különült el egymástól (és persze az állami reprezentáció territóriumaitól), miközben mindegyik őrizte a maga fontos és egyedi szerepét.

¹ Minderről lásd GRANASZTÓI Péter: *Tömegszórakozás a Városligetben – A Vurstli, Budapesti Negyed 1997/2–3.*

² JÓKAI MÓR: *A Városliget = Az Osztrák–Magyar Monarchia irásiban és képben, IX/3.*, Magyar Királyi Államnyomda, Budapest, 1893.

A Liget egy részére jellemző szabados viselkedés és az odalátogatók társadalmi közege a médiának lehetőséget adott arra, hogy a rá már akkor is jellemző „morális pánik” terjesztésébe kezdjen. Tábor Kornél újságíró *Az erkölcsstelen Budapest* című, 1908-ban megjelent könyvében úgy írt, hogy a városligeti padok nappal a hamiskártyás gyermekbandák tanyái, ám éjjel „a városligeti padok és bokoralkak sem megvetendő helyek a szerelem számára”. Tudósítása szerint a homoszexuális prostituáltak és a zsebmetszők is elárasztották a korszak polgári zsargonjában franciásan Lízének mondott parkot.

A millennium évében eltervezett, de csak 1911-re megvalósult – nevét majd 1932-ben felvevő – Hősök terével végül kellő térbeli kontextusba került a Városliget; hiszen egyfajta hierarchikus elrendezés folytán az Andrassy úton mint a főváros elegáns tengelyén lehetett kijutni a kultikus birodalmi ős-csarnokba, ahonnan megnyílt a „különböző néposztályok” számára létesített, s ennek megfelelően differenciálódott városi liget. Ahogyan a park liget volt a Városban, úgy város is volt a Ligetben, gondoljunk csak a „történelmi főcsoportra” vagy a kétféle szórakozónegyedre. Budapest idillikus körülmények között tükrözte itt önmagát.

A Városliget volt az a közeg, amelynek a Monarchia magyar fele álmodta magát. Egyfajta *dualista Disneyland*, ahol a miniatürizált Erdély, a liliputi románkori templom, a legnagyobb magyarról elnevezett gyógyvíz és a gondosan rendben tartott gyep található. Az államszerkezetet méltóságosan megjelenítő architektúra klasszicista tömbjei (Szépművészeti Múzeum, Műcsarnok), a polgári öltözet megmutatására szolgáló korzó (ahol erről merev és komoly fényképek is készültek), a társadalmi rétegek térben is megkonstruált helyei (sétány, Műjégpálya, mulató, Vurstli), valamint a gazdagságot megjelenítő terek és események (Iparcsarnok, agrármúzeum, kiállítások) már-már naív módon formálták meg a kor Magyarországnak a tablóját. A Városliget kialakulásával egy időben vált az állami reprezentáció és a *trash*-kultúra versengő terepévé, ahol egyaránt helyett kapott az Állatkertbe hozott afrikai falu (benszülöttekkel!), a romantikus műtszemléletet megjelenítő épületek sora, a filléres színház és a *freak show*. 1906-ban egy lap így figyelmeztetett erre: „Az alsóbb néposztályok műérzéke, gyönyörködő képessége primitívebb, de egyénibb, mint a fejlett műízlésű közönségé, ezért vele harmonikus sajátosságúnak kell lennie annak a szórakozásnak is, amely a tetszése megnyerésére pályázik.”

Az I. világháború az – 1912-ben időközben újranyitott – Állatkert szénatartalékait és ezzel összefüggésben állatállományát ritkította meg, a park területén szükségkórház működött. A Horthy-korszakban a Liget újabb épületekkel gazdagodott: 1925-ben kezdték el építeni, majd 1931-ben fel is szentelték a Regnum Marianum templomot (Kotsis István tervei alapján) és 1927-ben Francsek Imre iránymutatása szerint kibővítették a Széchenyi-fürdőt. Az ide tervezett gyógyszálló azonban nem épült meg, a Műjégpálya kialakítása lassan haladt. A Hősök terét letérkövezték, és 1938-ban itt rendezték meg az Eucharisztikus Kongresszust.

A húszas években egyre elhanyagoltabb Vurstlit a gazdasági válság és a szórakozás szerkezetének átalakulása is megtépázta. Nemcsak a mozi elterjedéséről van szó, hanem a mutatóványosbódékban látható szemfényvesztések rohamos elavulásáról és érdektelenné válásáról is. A Vurstli ekkoriban egy földrajzilag és mentálisan is perifériára szorult,

anakronisztikus nosztalgiateleppé vált. A Széchenyi-fürdő átépítése és a Ligetbe vezető sugárút bővítése miatt a mutatványosoknak 1926-ban ráadásul ismét menniük kellett. Ezúttal – és immár véglegesen – a cirkusz és az Angolpark közötti területre, vagyis a Mutatványosok utcájába. A korábban közkedvelt látványosságok megszűnéséért talán a harmincas évek végén üzembe helyezett dodzsem nyújthatott kárpótlást. Az Angolparkban azért volt szerény fejlődés: 1922 óta működik a hullámvasút, egy évtized múlva mellette alakították ki a Mesecsónakot.

A II. világháború alatti időszak tipikus példájának lehet tekinteni, hogy az éves budapesti vásárokon egyre nagyobb pavilonnal és hivalkodó díszlettel képviseltette magát Németország, majd elkezdték kiállítani a szovjetektől zsákmányolt haditechnikai eszközöket is. Márai Sándor jegyezte fel ekkoriban, hogy „a városligeti cirkuszban egy zsidó származású törpe bohócot ezzel az indoklással tiltottak el szomorú–komikus mestersége gyakorlásától: »Zsidó nem lehet törpe.«” A gyűlölet államosítása mindig groteszk.

A II. világháború szó szerint lecsapott a Városligetre. A Közlekedési Múzeum szinte teljesen megsemmisült, az Iparcsarnok elpusztult, a maradékát le is bontották, a Feszty-körkép épületét gyújtóbomba találta el, a Műcsarnok teteje beomlott. A négyezer állat lakhelyéül szolgáló Állatkert területét 1944 őszétől 1945 tavaszáig bombázták, a Palmaház és több állat „lakó” otthona teljesen elpusztult, az állatok egy része a robbanásokba és a légnyomásba (utóbbira példa Sziám, a még Ferenc Józseftől kapott elefánt), a másik az éhségbe pusztult bele. A világháborút 15 állat élte túl, de nem mindegyik az Állatkert területén – három pónit teherfuvarozóknál, két majmot pedig egy környékbeli villában találtak meg.

A Vurstli túlélte a háborút, a kommunizmust azonban nem. 1950 májusában összeolvasztották az Angolparkkal, ezzel létrejött a Vidámpark. A többségében a Vurstliban lakó mutatványosok mehettek, amerre láttak. A Millenniumi Emlékműről éppen úgy eltűntek a Habsburg-szobrok, mint a megszüntetett Panoptikumból a viaszbabuk. Az „Úttörő-palotává” válástól csak kis híján megmenekült Vajdahunyadvár udvarán álló Darányi Ignác-szobrot Tisztáéval és Andrássyéval együtt beolvasztották Sztálinéba, amelyet a Felvonulási téren helyeztek el. Mint ismert, a Dózsa György út ehhez szükséges kiszélesítésének esett áldozatul a felrobbantott Regnum Marianum is és a Liget színháza. A Városliget új, kommunista arculata a Generalisszimusz szobrának 1951. decemberi felavatásával alakult ki. Az új hatalom térfoglalása nemcsak szentségtelenítéssel és az eltörölni vágyott múltat jelképező megannyi tér és mementó (korzó, szobrok, Vurstli) eltüntetésével járt együtt, hanem a Városliget fókuszpontjának megváltoztatásával is.